

21.10.17

בוקר טוב,

פרשת "נח" – עץ הזית

פרשת השבוע שלנו היא הפרשה השנייה בספר בראשית, "פרשת נח", וכך כתוב בה: "...ותבוא אליו היונה לעת ערב, והנה עלה זית טרף בפיה, וידע נח כי קלו המים מאל הארץ" (בראשית, ה, יא). אז הבוקר אדבר על עץ הזית כולו, על שורשיו, גזעו, עליו, פריו ותוצרתו.

על-פי ממצאים מחפירות, שבוצעו באתרים שונים, (גזר, מגידו, בית-שאן) עץ הזית, הידוע לנו כיום, הוא עץ שתורבת לפני כ-6,000 שנה ממש פה, בארץ-ישראל ובסוריה. הרומאים הפיצו אותו לכל ארצות הים-התיכון וכיום הוא נפוץ בכל היבשות.

לעץ הזית כמה מאפיינים, כשהראשון שבהם הוא כח הישרדותו – עובדה שהוא העץ היחיד ששרד את המבול. שורשיו ארוכים, עבים וחודרים עמוק לאדמה. לכן ניתן לגדל אותו כמעט בכל מקום שבו הטמפרטורה לא יורדת מ-0 מעלות בחורף, עונת האביב יבשה והקיץ חם וארוך. העץ הוא עץ ירוק עד, אינו משיר את עליו ואינו עומד בשלכת. התלמד הבבלי משווה תכונה זו לנצחיות של עם ישראל, גם בעולם הזה וגם בעולם הבא (שם, נג, ב). גזע העץ חלול, ועל כך אמר רבנו בחיי: "אילן זית – אין לו לב" (רבנו בחיי בראשית, לד א). העלים שלו ארוכים, צרים, דקים וקשים. ישנן עדות שבהן עלי הזית משמשים ככתר לראש

החתן בחופתו. כמן כן העלים שימשו לעיטור ראשו של השור, שצעד בראש שיירת העולים שהביאו את ביכוריהם לבית המקדש. גובהו של העץ יכול להגיע ל-6 מטרים וגילו למאות שנים. העץ יניב פרי רק לאחר 6 שנים, כל שנה שניה. תחילה צבע הזיתים יהיה ירוק ואח"כ הוא יהפוך לשחור (בחודש נובמבר). באופן טבעי טעם הזיתים הוא מר ועל-מנת שאפשר יהיה לאכול אותם יש להעבירם תהליך של כבישה. ממש עכשו אנו נמצאים בתחילת עונת מסיק הזיתים, שעליה נאמר בתוספתא: "יצא קציר חיטים ונכנס בציר, יצא בציר ונכנס מסיק" (שם, שבועות, ד, כ).

לראשונה נזכר, כאמור, הזית, בפרשה שלנו. משה מדגיש בפני העם שכאשר הם יכנסו לארץ הם ימצאו בה הרבה דברים מן המוכן ויהנו מפרי עבודתם של תושביה הקודמים וביניהם הוא מזכיר את הזית: "והיה כי-יביאך ה' אלוהיך אל הארץ... לתת לך... כרמים וזיתים אשר לא-נטעת" (דברים, ו, י-יא). הזית נימנה, כמובן, על אחד משבעת המינים שבהם נתברכה ארץ-ישראל: "ארץ חיטה ושעורה, וגפן ותאנה ורימון, ארץ זית שמן ודבש" (שם, ח, ח).

עוד מימי קדם נודע הזית בתכונותיו הטובות ובשימושו הרבים. לכן, בסוף ימיו, מינה דוד המלך, בין השאר, שרי רכוש על האוצרות שבארמונותיו ובשדותיו וביניהם שר אחראי על "...הזיתים והשקמים ועל אוצרות השמן" (דבה"מ א', כז, כח). בנו, שלמה המלך, קנה מחירם, מלך צור, עצי ארזים לבניית בית המקדש הראשון ושילם תמורתם, בין היתר, "עשרים כר שמן

כתית...שנה בשנה" (בערך 6,000 ליטרים. מלכים א', ה, כה). בתלמוד כתוב שאסור להסיק תנור בעצי זית אלא אם העצים זקנים או שכבר לא מניבים פרי (כתובות ח, ח). וחכמינו קבעו "כל העצים כשרים לגבי מזבח חוץ משל הזית" (משנה מנחות, ט, יד). מי שקיצץ עץ זית חוייב להשאיר 2 גרופיות על מנת להבטיח שהעץ יתאושש ויגדל מחדש. הגרופית היא ענף צעיר שצומח בתחתית גזע העץ. בעת מחלוקת לגבי בעלות על עץ זית, אסור היה שהפתרון יהיה עקירתו (כך לגבי כל שבעת המינים; ע"פ באור המשנה למלך). פעם היינו במלון בירושלים שנקרא "מלון עץ הזית". במקום לעקור את עץ הזית העתיק בנו את המלון סביבו, והעץ גדל היום בתוך המלון עצמו. במשל יותם בקשו העצים להמליך עליהם מלך והעץ הראשון שאליו הם פנו היה עץ הזית, שסרב (שופטים, ט, ח). בכך מבליט יותם את מעמדו המיוחד של העץ בין עצי א"י. לא יתכן טוב בלי רע, והתלמוד אומר לנו שהזית גורם לשכחה אם אוכלים אותו חי, ללא בישול או כבישה. אך לא כן השמן שלו. הוא מהווה סגולה לזכרון טוב. אין ספק בעיני שדווקא התוצרת של עץ הזית, השמן שמופק מפריו, הוא גולת הכותרת של עץ זה.

לשמן הזית היו, ויש עד היום, שימושים רבים. למאכל, כפי שאמר הנביא יחזקאל: "סולת ודבש ושמן אכלתי" (שם, טז יג), לתאורה, ככתוב: "שמן למאור בשמים לשמן המשחה" (שמות, כה, ו), והמדרש אומר: "נקראו ישראל זית רענן – שהם מאירים לכל" (שמות רבה, לו). את המנורה בבית

המקדש היו מדליקים בשמן זית. ר' טרפון אמר: "אין מדליקין נר של שבת, אלא בשמן זית בלבד" (שבת, כ"ו). לפי התלמוד הבבלי עדיף להדליק את נרות חנוכה בשמן זית, כפי שאמר ר' יהושע בן לוי: "כל השמנים כולן יפין לנר ושמן זית מן המובחר" (שם, שבת, כג, א). השמן גם שימש לתרומה ולמעשר לכהנים וללויים בבית המקדש. שימוש נוסף שלו היה לתעשיית הבורית, הסבונים, לצורך רחצה ונקיון. עד היום סכים, מורחים אותו על העור לצורך ריכוכו ומאז ועד היום משתמשים בו בתעשיית התמרוקים והקוסמטיקה. כשנעמי רצתה לשלוח את רות לבועז בגורן היא אמרה לה: "ורחצת וסכת ושמת שמלתך עליך..." (רות, ג, ג). במגילת אסתר מסופר שנערה שנבחרה להתייצב לפני המלך אחשורוש טבלה "ששה חודשים בשמן המור וששה חודשים בבשמים ובתמרוקי הנשים" (שם, ב, יב). את השמן גם ייצאו מארץ-ישראל, למשל למצרים, ככתוב בספר הושע "שמן למצרים יובל" (שם, יב, ב). כשם שהעץ לא מקבל הרכבה כך גם השמן שלו – לא מתערבב עם שום נוזל אחר. חז"ל מצאו בכך רמז לעם ישראל שאינו מתבולל על אף כל שנות הגלות. שמן הזית נקרא בתורה "יצהר" כי הוא צלול ביותר ללא כל תערובת. שימוש נוסף, וחשוב ביותר, הוא פעולת המשיחה. בשמן זית, שעורבב עם בשמים שונים, ונקרא שמן המשחה, נמשחו כלי המקדש, הכהנים הגדולים והמלכים. לכן נקרא הכהן הגדול "הכהן המשיח" (ויק', ד, ג-ה) וגם המלך שאול (שמו"א כד, ו) ודוד המלך

(שמו"ב, יט, כב) כונו "משיח ה'". גואל ישראל באחרית הימים נקרא "משיח", כי גם אותו ימשחו בשמן המשחה.

בחלומו של הנביא זכריה מופיעה המנורה וכתוב: "ושנים זיתים עליה אחד מימין הגולה ואחד על שמאלה" (זכריה, ד, ג). זהו המקור לסמל המדינה כיום - המנורה ושני ענפי הזית מצידיה (והמילה ישראל למטה). בכלל כדאי לחלום על עץ זית ועל השמן שלו. חלום על העץ מהווה סימן להרבה בנים (תלמוד בבלי, ברכות, נז, א) ועל השמן נאמר במדרש: "הרואה שמן זית בחלום יצפה למאור תורה" (בראשית רבה, נז). גם בסמל צה"ל מופיע ענף של עץ זית. היונה הלבנה, המחזיקה ענף של עץ זית בפיה מהווה סמל של שלום. גם במסורת היוונית העתיקה סימל עץ הזית את השלום, וכשהחייילים הרומיים ביקשו להכנע הם הניפו ענפים של עץ זית.

בארץ יש לא מעט ישובים ומקומות שנקראים על שם עץ הזית. הראשון שבהם הוא כמובן הר-הזיתים בירושלים וכן גת-שמנים. ליד ירושלים נמצא המושב בית-זית, בשפלת לוד נמצאים כפר הנוער בן-שמן ומושב בשם זה. בגוש דן נמצא את המושב זיתן. בשומרון יש את יצהר, בגליל התחתון, ליד הכנרת, יש את כפר זיתים ובדרום את קבוץ גרופית. מכיון שעץ הזית לא נוטה להתליע ולהרקיב הוא מתאים מאד לעיצוב דברי אמנות כגון תשמישי קדושה, פסלונים, תכשיטי עץ וקופסאות עץ.

כמו כן הוא משך את תשומת לבם של אמנים רבים ושימש כנושא ליצירותיהם. ציורי הזיתים של ראובן, למשל, מפורסמים מאד.

ולבסוף, מי שלאחר כל הדברים האלו חפץ לגדל עץ זית מוזמן לפנות אלינו. יש לנו בגינה עץ זית, בן 30, ושלושה שתילים קטנים בעציצים.